

Spyd fra Kongo, kjøpt av ingeniør Johannes Scharffenberg i 1893. Tilhører Kongo-samlingen.
Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

Kapittel 4

Hele verden i Bergen

– formidling og forskning ved universitetets museum

Hege Roll Hansen

Bergen museum – fra 2011 Universitetsmuseet i Bergen – representerer en lang linje i historien om folkeopplysning, forskningsformidling og utadrettet virksomhet på Nygårdshøyden – og i det hele tatt i historien om vitenskapene ved Universitetet i Bergen. Det var i fagmiljøene ved Bergens Museum at tanken om et universitet i byen ble utviklet. Formidlingsformer fra museums-tiden ble videreført etter at universitetet ble virkelighet i slutten av 1940-årene, og forankringen i museumstradisjonen er en viktig grunn til at formidling allerede i formålsparagrafen i 1946 ble slått fast som en del av universitetets oppgaver. I dette kapittelet står virksomheten ved museets kulturhistoriske og etnografiske samlinger i sentrum. Temaet er hvordan samlinger og utstillinger ble til, og hvordan avkolonisering og samisk kulturpolitisk mobilisering har påvirket både utstillingspraksisen og forskningen ved museet.

Utstillingen *Til jordens ender* åpnet på Bergen Museum og tre andre museer i byen: Gamle Bergen museum, Bergen skolemuseum og Lepramuseet St. Jørgens hospital, i mai 2008.¹ Sosialantropolog Hilde Wallem Nielsen var ansvarlig for utstillingen. Hennes arbeid med Bergen museums Madagaskarsamling var bakgrunnen for prosjektet, som kom til å markere et vendepunkt i måten museets rikholdige etnografiske materiale skulle bli brukt på i formidling og forskning. I tiden etter 2008 har flere utstillingsprosjekter tematisert museets egen rolle og historie når det gjelder kunnskapsutvikling og framstilling av «de andre». Utstillingen *Kolonitid* åpnet allerede året etter, og *Inntrykk fra koloniene* er tittelen på en av Kulturhistorisk museums permanente utstillinger fra 2014. Denne plasserer museets samlinger sentralt i en historie om norsk koloniale engasjement, fra kong Leopolds til Moland og Frenchs Kongo.² I dette kapitlet brukes den postkoloniale vendingen ved Bergen museum ved begynnelsen av det 21. århundret som en inngang til å si noe om de etnografiske samlingene i et lengre tidsperspektiv, som base for utviklingen av et kunnskapsfelt.

Utstillingen som åpnet i 2008, hadde tatt navnet til en annen utstilling som åpnet 60 år tidligere. *Til jordens ender* var i 1948 et svært omfattende formidlingsprosjekt i regi av Norsk misjonsforbund. Misjonen var fortsatt en sterk kraft som engasjerte bredt i den norske befolkningen; ikke minst representerte den et viktig vindu mot verden for folk over hele landet. I forhold til folketallet var det ingen land som sendte ut flere misjonærer enn Norge. Gjennom 1800-tallet og langt inn i det 20. århundret var misjonsbevegelsen den største folkebevegelsen i landet.³ Etter 1814 var ikke Norge del av en stat med oversjøiske kolonier, som Danmark-Norge hadde vært. Norske innbyggere hadde likevel interesser, økonomisk og på andre måter, i fjerntliggende strøk, og kan på den måten sies å ha deltatt i koloniseringen. En viktig kontakt mellom Norge og verden langt borte tok norske misjonærer seg av.

Hilde Nielsen beskriver den omreisende utstillingen som åpnet i 1948, som en betydelig populærkulturell begivenhet og erfa-

1 Nielsen 2008, se også BT-magasinet 31.5.2008, hvor utstillingene var hovedoppslag.

2 Se også Storaas 2017 og Wolukau-Wanambwa 2020.

3 Nielsen 2008.

ring, med gjenklang i vide kretser.⁴ En uke etter åpningen i Bergen kunne Morgenavisen melde om voldsom interesse blant bergenserne, og etter halvannen uke hadde mer enn 16 000 fått med seg utstillingen i misjonshuset, som nå skulle videre til Porsgrunn.⁵ I løpet av de 12 årene utstillingsturnéen varte, ble den sett av nesten en million mennesker; det tilsvarte mer enn en fjerdedel av landets befolkning.⁶ I 2008-utstillingen ble omfanget av misjonsaktivitet og den gjennomgripende kulturelle betydningen av misjonen, misjonærenes fortellinger, deres moralske og sivilisatoriske oppdrag og bidrag til folkeopplysningsprosjektet, tematisert. Lepramuseet St. Jørgens hospital i Bergen deltok i prosjektet på bakgrunn av det norske misjonsselskaps engasjement på Madagaskar, som har bidratt til en spesiell og symbolsk ladet kobling mellom misjon og spedalskhet. Lepramotivet «har understøttet misjonen og kolonialismens binære kategorier: hvitt og svart, ovenfra og nedenfra, giver og mottaker, syk og frisk, kristen og hedensk».⁷

Den institusjonelle, ideologiske og vitenskapshistoriske plasseringen av kunnskapsfeltet etnografi har gått gjennom store endringer både i løpet av UiBs 75-årige historie og gjennom den lange historien om museet. Historien om skiftende vitenskapelige tilnærminger til størrelsen «fremmed kultur» er interessant i seg selv og helt sentral for utviklingen av kulturfagene innenfor både HF- og SV-fakultetet. De etnografiske samlingene har dessuten vært viktige for Bergen museums utadrettede virksomhet.

De spesielle utfordringene knyttet til å formidle «fremmed kultur» og relasjonen mellom det egne og det fremmede er blitt et aktuelt og omfattende tema i de siste tiårenes diskusjoner om museenes praksis og begrunnelser. Siden årtusenskiftet er fagfeltet museologi vokst fram som en viktig del av kulturfagene, også ved UiB. Museologien er del av en bredere kritisk reaksjon og innebærer en ny bevissthet om museenes kulturhistoriske rolle ved å «avsløre museenes kraftige slagsider mot å presentere vestlige, autoritative historier om rase, kjønn og klasse – museenes essensialisering av kulturelle forskjeller, deres feiring av majoritetens

---

4 Nielssen 2007.

5 Morgenavisen 18.II.1948, Dagen 22.II.1948.

6 Nielssen 2007.

7 Sandmo 2008: 53.

identitet».⁸ Mens disiplinforskningen har vært en del av virksomheten ved universitetsmuseene fra starten, er det fra årtusenskiftet kommet til en ny forståelse av forskning om og ved museer. Dette har også preget det institusjonelle forholdet mellom universitetet og museet. Kritisk museologi og den systematiske tematiseringen av maktperspektiver i forskning og formidling har fått konsekvenser for beskjeftigelsen med tematikk knyttet til framstillinger av de andre/fremmede – både i samlingenes historiske opprinnelser og i den samtidige presentasjonen. Avkoloniseringen angår gjenstander og fortellinger fra fjerntliggende strøk – og forholdet mellom den norske majoritetsbefolkningen og det samiske urfolket.

Museet, byen og vitenskapen

Fra opprinnelsen i 1825 var museumstanken båret fram av det bergenske borgerskapets engasjement. Bergens Museum var avgjørende for utviklingen av byens offentlighet. I historiefortellingen om UiBs opprinnelse har museet en hovedrolle. Ifølge historiker Fredrik Thue var Wilhelm Frimann Koren Christies framtidsrettede prosjekt viktig for utviklingen av så vel naturvitenskapelige som humanistiske og kulturvitenskapelige forskningstradisjoner utover i det 19. århundret.⁹ I biografien om embets- og museums mannen Christie, utgitt i grunnlovsjubileumsåret 2014, videreutvikler historiker Runar Jordåen analysen av Bergens Museums betydning for vitenskapenes historie i Bergen. I historien om det humanistiske fagfeltets historie ved UiB er Thue opptatt av museets tosidige rolle som både infrastruktur for forskning og offentlig rom for opplysning og dannelses. Mens det noe eldre Vitenskaps selskapet i Trondheim var preget av et rasjonalistisk (1700-talls) vitenskapsideal, var 1800-tallets historisme og positivisme viktig for Christies museum, skriver han. Forsterket av en nasjonal utviklingstenkning var dette strømninger som skapte grobunn også for en mer vitenskapelig kulturhistorisk tenkning. Han mener likevel de kulturhistoriske samlingene langt inn på 1900-tallet bar preg av raritetskabinett, og en gjengs oppfatning av historien er at det

8 Brenna 2012.: 233.

9 Thue 1996: 438.

først var etter at medisineren D.C. Danielsen overtok som preses i 1864 at museet ble «vitenskapelig».¹⁰

Jordåen diskuterer i sin biografi om Christie mer inngående museets vitenskapelighet, og han snur på begrepet raritetskabinett. Denne samlingsformen representerte på 1500- og 1600-tallet et kunnskapsideal som både skulle utfordre tanken og bedre forståelsen av Gud, og rammes ikke nødvendigvis av den nedsettende forståelsen begrepet har fått.¹¹ På den tiden Christie inviterte til etableringen av museet, var mange fortsatt opptatt av det forunderlige og fremmedartede. Samtidig var en annen form for vitenskapelighet i ferd med å ta over, en som hadde «blikket retta mot naturens orden og det vanlege og typiske». Det var naturhistoriens systematikk som ble introdusert, og Jordåen viser hvordan denne nye vitenskapelige tilnærmingen også preget det nye museet – samtidig som den antikvariske tradisjonen ble videreført i innsamlingen av oldsaker – og etnografika.¹²

Christie ble i historien om UiB i 1996 omtalt som en museums mann som ikke dyrket vitenskapelige idealer. Siden da er altså andre perspektiver på vitenskap blitt mer vanlige: Vitenskap kan ikke best vurderes ut fra hva som regnes for å være vitenskapelig i dag, men må ses i forhold til idealer og praksiser i sin egen tid.¹³ Museer og samlinger representerte i Christies tid vitenskapelighet både som ideal og praksis:

Museet blei Christie sitt prosjekt, og han blei ein del av den vitenskaplege verksemda og utvekslinga. Han samla kunnskap. Innsamling og kategorisering var ein grunnleggande måte å vite på, og museumsarbeidet var ein vitenskapleg praksis.¹⁴

Innsamling av gjenstander – både fra nærmiljøet og de mer fremmedartede – var altså en viktig del av museumsprosjektet.¹⁵ I Christies visjon for Bergens Museum fra 1825 var den kulturhistoriske (historisk-antikvariske) delen av samlingen like viktig og

10 Haaland 1996: 27 flg., Thue 1996: 440.

11 Jordåen 2014: 372. Se også Ågotnes 2012.

12 Sst. 2014: 378–388.

13 F.eks. Pickstone 2000: 61–82.

14 Jordåen 2014: 435.

15 Om de eldste samlingene generelt, se sst. 2014: 406–10.

selvfølgelig som den naturhistoriske. Skillene mellom de to delene var heller ikke like skarpe som de ble senere; institusjonen skulle samle, skape og forvalte kunnskap innenfor et universelt spekter.¹⁶

Etnografika, gjenstander fra fjerne land, hørte til ansvarsområdet for den historisk-antikvariske delen. Sosialantropologen Knut Rio viser logikken i at samtidige artefakter fra andre deler av verden skulle sorteres sammen med forhistoriske levninger: «Bare Europa ble regnet som moderne, mens fremmede kulturer ble ansett for fremdeles å henge igjen i fortiden, på nivå med Europas forhistorie.» Å reise utenfor Europa var en måte å reise i tid på: Urfolk på Ny Guinea og i Australia ble kategorisert som steinalderfolk, mens befolkningen andre steder, som på Hawaii, ble ansett for å ha beveget seg helt fram til europeiske føydalsamfunn.¹⁷

1800-tallets dannede reisende var kulturelt forpliktet til å bringe hjem objekter av antikvarisk, estetisk, vitenskapelig og kuriøs betydning. Museene hadde en viktig funksjon i å forvalte og formidle de eksotiske gjenstandene – de var med på å etablere kunnskapen om verden. De norske reisende kunne være forretningsfolk, diplomater eller sjømenn, og Rio understreker i sitt arbeid om Oseania-samlingen at det kan være et detektivarbeid å finne ut hvordan de ulike gjenstandene er kommet til museet, og noen ganger hvorfra de kommer.¹⁸ Fra blant annet Afrika var det ikke minst misjonærer som samlet inn og forsynte museene med gjenstander; ut over på 1800-tallet vokste norsk misjon til en massebevegelse, og misjonærene oppholdt seg nær sagt overalt. Flere historikere og kulturforskere har analysert den norske misjonsvirksomheten i kontekst av vestlig kolonialisme, og har pekt på noen likhetstrekk og mange viktige forskjeller.¹⁹ Misjonen er utvilsomt en viktig faktor for å forstå hvordan bildene av verden ble spilt ut i en norsk sammenheng, og ikke minst hvilke gjenstander museet i dag har i sitt eie.²⁰

Prinsippene for oppbyggingen av samlingene til den i begynnelsen nokså unnselige, halvt private museumsinstitusjonen i den europeiske utkanten tilsvarte dem som gjaldt i museer mer sentralt

16 Thue 1996: 438.

17 Rio 1999.

18 Sst.: 9, 10–14.

19 Se for eksempel Nielsen, Okkenhaug & Hestad Skeie 2011.

20 Nielsen 1907, Murre-Van den Berg mfl. 2011.

på kontinentet og ikke minst i det britiske imperiets hovedstad. Selv om målestokken kanskje var en annen, sto ikke Christies museum tilbake for datidens ledende kunnskapsinstitusjoner når det gjaldt visjoner og intellektuelle begrunnelser. Han har derfor en selvfølgelig plass i trebindsverket om betydningsfulle nordmenn i det 19. århundre, som ble utgitt i det ikke tilfeldige året 1914.²¹ Yngvar Nielsen, historikeren som hadde vært bestyrer av Etnografisk museum i Kristiania siden 1877, skrev om Christie. Grunnleggeren av Bergens museum var en mann som sto «paa sin tids høide», skrev museumskollegaen,

og derfor det, han bagefter [etter innsatsen i 1814] kunde skabe videnskabelige samlinger og grundlægge et arbeide til disses bearbeidelse, for hvilket hans landsmænd til alle tider skal være ham taknemmelige.²²

Fram til 1874 hadde museets konservatorer ansvar for begge fagområder. Den endelige delingen i en naturhistorisk og en kulturhistorisk avdeling skjedde først med nybygget på Sheteligs plass i 1927. Arkeologen Haakon Shetelig ble ansatt som konservator i 1901, i 1914 ble han en av de fire første professorene ved museet, og fra 1938 til han gikk av med pensjon et par år senere, var han museets direktør. Shetelig bidro til ny giv for den kulturvitenskapelige delen av museet, som hadde kommet litt i bakgrunnen for den naturvitenskapelige i den siste delen av det 19. århundret.

«[...] et fra Europas helt avvigende grundlag»

Som student i Kristiania på 1890-tallet tilbrakte Shetelig mye tid i samlingene ved Etnografisk museum i Oslo, hvor historiker og geograf Yngvar Nielsen hadde vært bestyrer siden 1877. Samlingene i hovedstaden var strukturert i tråd med datidens oppfatning av hva som var etnografiens anliggende. Det skarpe skillet mellom europeisk sivilisasjon og «primitive folkeslag» andre steder var viktig. Ifølge Nielsen skulle europeernes kultur ikke inngå i de

21 Gran 1914.

22 Sst.: 86

etnografiske samlingene: «Fra nutidens almindelige ethnografiske Musæer maa rettelig udskilles al Repræsentation af de europæiske Folks og de dermed sammenhængende Kulturer.» De etnografiske samlingene skulle utelukkende beskjeftige seg med «de primitive Folkeslag og saadanne Folk, hvis Civilisation hviler paa et fra Europas helt afvigende Grundlag».²³ Symptomatisk for datidens syn på samer inngikk samisk gjenstandsmateriale i Etnografisk museums samlinger i Oslo helt fram til 1951, da det i stedet ble flyttet til Folkemuseets samlinger. Som vi skal komme tilbake til, samlet også Christies museum samiske gjenstander. Shetelig var nok opptatt av etnografi og «primitive folkeslag», men nordisk arkeologi var fagfeltet hans. Sterkere enn i Christies tid dominerte den nasjonale kulturhistorien, både den forhistoriske (arkeologiske), den middelalderske (kirkekunsten) og den nyere (tradisjonelt bondesamfunn og folkekunst), i det tidlige 20. århundret. Christies universalvitenskapelige idealer var avløst av et mer disiplinorientert regime; det gjaldt både inndelingen i natur- og kulturhistorie og innenfor det kulturhistoriske feltet.

I unionsoppløsningsåret 1905 fikk Norge en ny lov om kulturminnevern som fikk stor betydning for museenes ansvarsområde. Ifølge denne loven om «Fredning og Bevaring av Fortidslevninger» er alle kulturminner fra førreformatorisk tid, altså med opprinnelse tidligere enn 1537, automatisk fredet. Landets vitenskapelige museer fikk ansvaret for å forvalte disse kulturminnene på statens vegne. I Sheteligs tid ble museet selvfølgelig påvirket av den nasjonale begeistringsbølgen og de nye forvaltningsoppgavene. Selv ble direktøren en periode kallet til Østlandet for å bistå med sin arkeologiske kompetanse i utgravingene av Osebergskipet i 1904. I tillegg til interessen for den stolte norske eldre historien hadde museet utviklet sterke fagmiljøer innenfor folkekunst og språkhistorie.²⁴

I denne situasjonen havnet samlingene av gjenstander fra andre geografiske og kulturelle områder i skyggen.²⁵ I oversikten over museets historisk-antikvariske avdeling fra 1925 framstilte

23 Nielsen 1907 sitert etter Ruud 2019: 225.

24 Thue 1996: 457 flg.

25 Sst. for en analyse av den kulturvitenskapelige utviklingen innenfor rammene av Bergens museum.

Shetelig dette som en beklagelig situasjon. Til tross for den betydelige interessen fra publikum og de mange verdifulle og interessante objektene

har det ikke vært mulig å gi samlingen en tilsvarende plass på museets program. Den bestyres siden 1906 av Shetelig som ifølge sin stilling er forhistorisk arkeolog, ikke etnograf, dette er selvsagt uheldig for samlingens utvikling. [...] Det har heller ikke i denne tid vært arbeidet med etnografi som videnskabelig disiplin ved museet.²⁶

Det var på høy tid at denne samlingen fikk sin egen konservator, mente Shetelig. Det skulle ennå ta 25 år før dette skjedde, med ansettelsen av Kjell Falck (se nedenfor).

Norske misjonærer hadde som nevnt en stor del av æren for oppbyggingen av Madagaskarsamlingen ved Bergens Museum. Hilde Nielssen siterer brev fra den unge misjonæren Anton Flygel fra 1907: «[J]eg tillader mig herved at sende en gasserbylt.»²⁷ Bylten bestod av innsamlede gjenstander, ofte med opprinnelse som gaver til misjonæren, ikke sjelden kultiske gjenstander transformert til trofeer – bevis på vellykket kristen omvendelse. De første gasser-gjenstandene var havnet i Bergen mange år tidligere, i 1868. Oppbyggingen av samlingen foregikk med (u)jevnlige nyervervelser gjennom de neste hundre årene før en viktig ny giv ved midten av det 20. århundret. Historien om Madagaskarsamlingen har mange likhetstrekk med andre deler av de etnografiske samlingene, for eksempel Kongosamlingen, Stillehavssamlingen og Kinasamlingen – og med tilblivelsen av etnografiske samlinger i andre deler av den vestlige verden i den samme perioden.²⁸

Historien om de etnografiske museene i mange europeiske stormakter har vært knyttet tett til et nytt og kritisk blikk på kolonihistorien, til etablering av organisasjoner for avkolonisering av museene og til tilbakeføring av gjenstander til de land eller områder de ble tatt fra. I Bergen har altså den postkoloniale oppmerk-

26 Shetelig & Lexow 1925: 35.

27 Nielssen 2008: 82.

28 For analyse av etnografiske museer i en norsk sammenheng, se Ruud 2018 eller Lien & Nielssen 2016.

somheten om museenes egne historier blant annet bidratt til en ny interesse for misjonærene, med et særlig blikk for hvordan denne virksomheten bidro til kolonitidens kulturelle produksjon.²⁹

Ny giv for etnografien ved museet

Utviklingen av etnografi og etter hvert sosialantropologi som fagfelt ved universitetsmuseet kan meningsfullt forstås i en slags forlengelse av denne kulturelle produksjonen. Museets Madagaskarsamling var fortsatt av relativt beskjedent omfang i 1948. I løpet av få år skulle dette endre seg nokså drastisk, ikke minst takket være innsatsen til Kjell Falck, etnograf og senere konservator ved museet. Ansettelsen av Falck blir gjerne regnet som markeringen av en ny vitenskapelig interesse for ikke-europeiske kulturstudier ved UiB. Han representerte også i betydelig grad en forbindelse til den tidligere, misjonsdrevne etnografiske interessen. Det er derfor grunn til å se nærmere på hans virke, som jo også på ulike måter har preget museet og dets utstillinger senere.

Falck tilbragte årene 1949–50 på feltarbeid på Madagaskar og brakte hjem en betydelig utvidelse av Madagaskarsamlingen.³⁰ Falck endret også selve innsamlingsarbeidet. Det er et markant skifte i innholdet i Madagaskarsamlingen mellom den delen som ble preget av misjonærenes innsamlingspraksis, og den delen Falck sto for.³¹ Han la mindre vekt på kultiske gjenstander og utsmykkede og forseggjorte kunstgjenstander. Han var mer interessert i redskaper i daglig bruk, systematisk kartlegging av økonomisk og sosial organisering av samfunnet og produksjon og hushold. Det ble flere flettede kurver, risgryter og leketøy for barn – færre amuletter og magiske trestykker.³²

I august 1951 meldte Bergens Tidende (BT) i et oppslag på første side at cand.philol. Kjell Falck var ansatt som konservator ved Historisk museum med ansvar for de etnografiske samlingene, etter at disse hadde vært «uten tilsyn» i generasjoner.³³ Museet

29 Nielssen 2007: 197.

30 Han brakte også med seg betydelige kunnskaper, se Falck 1958.

31 Nielssen 2007: 199 (note 3).

32 Nielssen 2008: 92 flg., også intervju med Falck i Årbok for Bergen museum 2004.

33 BT onsdag 29.8.51, s. 1.

hadde aldri hatt noe eget innkjøpsbudsjett for denne delen av samlingen, som var oppstått av tilfeldigheter og spredte gaver. Den 32 år gamle Falck var en av landets få etnografer, som styresmakterne hadde gått med på å ansette, i første omgang for ett år, for å ta seg av undervisning og samlinger.³⁴ Undervisningen det gjaldt, var kursene i etnografi for geografistudentene – dessuten kunne avisen melde at stadig flere nå ønsket å ta magistergrad i etnografi ved UiB. Behovet for lærerkrefter på dette feltet var derfor stort og voksende. I tradisjonen fra Bergens Museum lå det også en klar forventning om at konservatoren skulle bidra til forskningen på området. Vektingen av de ulike elementene i stillingen til Falck, og hans konservatorkolleger innenfor andre av museets fagfelt, skulle senere bli gjenstand for mye diskusjon og etter hvert omorganiseringer og nye forståelser av universitetsmuseets samfunnsoppdrag.

Avisen hadde stor tiltro til at Falck var rette mann for oppgaven. Han var nylig hjemkommet fra Madagaskar, der han hadde studert et av etnografiens hovedproblemer: «møtet mellom en primitiv kultur og den europeiske». Falcks ambisjoner for den nye stillingen gikk lenger enn til nyordning av samlingene, han så også for seg et vitalt samfunnsvitenskapelig fagmiljø ved museet. Til avisen fortalte han at fagene sosiologi og etnografi fikk mer og mer til felles, og at man i Amerika var i ferd med å gå bort fra begrepet etnografi, og over til betegnelsen antropologi. Han viser til en liknende utvikling i samfunnsvitenskapelige miljøer i Oslo.³⁵ Falcks undersøkelser på Madagaskar ble trukket nærmere leserens egen tid og samfunn med en sammenligning med interessen for eksempel for å analysere overgangen fra jordbruk til industri i det ensidige industrisamfunnet Mo i Rana.

I årene som fulgte, skulle BT følge Falcks innsats for å systematisere og supplere samlingene ganske tett. Hvorfor avisen fant dette så interessant, kan det bare spekuleres i; det kan vel både ha vært en viss dragning mot det som ble oppfattet som eksotisk, og at misjonen var viktig for mange av avisens lesere. Særlig fikk Falcks mange reiser for å samle inn etnografika oppmerksomhet

34 I Kirke- og undervisningsdepartementets budsjettinnstilling for 1950 (Innst. S. nr. 26A) nevnes det som av 39 nye stillinger ved UiB en førstekonservator ved HF-fakultetet.

35 Om utviklingen i retning sosialantropologi ved Etnografisk museum i Oslo, se Eriksen & Nielsen 2002: 139–146.

i den bergenske offentligheten. For universitetsmuseets etnograf var 1950-tallet preget av utstrakt reisevirksomhet, innenlands og utenlands. Våren 1954 søkte Falck kollegiet om bidrag til en reise til Oslo for å gjennomføre møter med ulike norske misjonselskap med kontorer i hovedstaden. «Jeg har i den senere tid satt i gang en aksjon for å få kontakt med norske misjonærer i ikke-europeiske områder med henblikk på innsamling av etnografika til vårt museum.»³⁶

Aksjonen skulle vise seg å være svært vellykket – misjonærene bidro mer enn gjerne. Våren 1956, mens Misjonsforbundets reisende utstilling *Til jordens ender* fortsatt var på veien, kunne man lese på forsiden av Vårt Land at museet i Bergen holdt på å kveles av misjonær-etnografika. Til Bergen Arbeiderblad fortalte Falck at misjonærene hadde fulgt oppfordringen i gledelig og uventet høy grad, og det ble planlagt å lage en egen utstilling på museet av dette materialet.³⁷ Utstillingen «Misjonærene samler» åpnet i november samme år i museets middelaldersaler som sto midlertidig ledige, og den fikk stor oppmerksomhet.³⁸

Falck hadde bidratt mye til å etablere et nært forhold til misjonærene og deres virksomhet. Som nyutdannet etnograf underviste han misjonærstudenter i etnografi, og han publiserte flere tekster om forbindelsen mellom etnografisk vitenskap og misjon.³⁹ I et intervju i Stavanger Aftenblad understreket han den gjensidige nytten av denne kontakten mellom misjon og vitenskap:

Vi skal gi de vordende misjonærer en innføring i de innfødtes kultur og forestillingsliv, og på den andre siden vil misjonærene kunne bringe forskningen materialer fra det rike arbeidsfeltet de kommer til å virke i.⁴⁰

Misjonærenes forsendelser hadde mye til felles med tidligere innsamlingspraksis. Fascinasjonen for det eksotiske og fremmedartede var det aller tydeligste i beskrivelsene, som av samlingen av

36 Sentralarkivet: DAK-saksarkiv, 1954, mappe 2102, Bidrag. Brev fra Falck til DAK datert 21.5.54.

37 Vårt Land og Bergen Arbeiderblad, 10.4.1956.

38 Årsmelding 1956/57. Se BT 17.11.1956, s. 5.

39 Falck 1949.

40 Stavanger Aftenblad 15.11.48, s. 3.

etiopisk etnografika som museet mottok fra diakon Magnus Sture i 1955:

Den lille samlingen omfatter en del karakteristiske ting, blant dem et maleri av forholdsvis ny dato, men holdt i primitivistisk stil. Det er hva man kaller et koptisk maleri, holdt innen rammen av en bestemt religiøs tradisjon. Motivet er imidlertid profant. Bildet fremstiller noen menn som leker med køller. Et par meget pent utskårne nakkeskamler er også med. De brukes på hele det afrikanske kontinent til å holde hodet over bakken når folk legger seg til å sove på matten. Videre er der to pent utskårne trekar av hardt materiale, forholdsvis gamle ting. En stor kamelbjelle er morsom å ha, det samme er det lille pinsettliknende redskapet som etiopierne bruker til å få jordloppene ut av huden med.⁴¹

Parallelt med tilstrømmingen av «morsomme» og forholdsvis gamle ting fra norske misjonærer utvidet Falck sitt vitenskapelege nettverk. I august 1954 søkte han to måneders permisjon for et studieopphold (med stipend fra Premieobligasjonsfondet) i London, ved Department of Anthropology ved University College. Søknaden fikk de sterkeste anbefalinger fra Falcks overordnede, Per Fett. Han la vekt på hva oppholdet ville bety for Falcks faglige utvikling og for museet, «ikkje minst fordi han samtidig vil gjere innkjøp».⁴² Falck brukte tiden i London til å knytte kontakter, og året etter ble museet invitert av The Wellcome Foundation til å komme og forsyne seg av samlinger stiftelsen skulle kvitte seg med. Stiftelsen forvaltet formuen fra legemiddelgründeren Sir Henry Wellcome. Han hadde dessuten store samlinger av medisinhistorisk relaterte gjenstander. Samlingene hadde ligget nedpakket på British Museum og ble nå gitt bort, som til museet i Bergen. De skulle belyse «naturfolkernes medisin», svært bredt forstått. Det ble en «etnografisk julekveld» – og igjen ble Falck forsidestoff, ikke bare i bergensavisene, men over hele landet: «Fikk ta alt han ville

41 BT 6.9.1955.

42 Søknad fra Falck til Kollegiet med påskrift, datert 19.2.55, Sentralarkivet, DAK saksarkiv, Mappe 2102 Bidrag.

ha! Fantastisk tilbud fordobler Bergenssamling!»⁴³ Han kom hjem med en spydsamling fra Sentral-Afrika, en køllesamling fra Melanesia, skjold fra Afrika og Asia og mye mer, og slik ble museets etnografiske samling doblet.⁴⁴

Museet hadde altså fått en konservator med ansvar for de etnografiske samlingene, og interessen og samlingene vokste kraftig. Hvilken plass og betydning hadde dette kunnskapsfeltet innenfor museet, og hvilken plass hadde museet i universitetsstrukturen? Vinteren 1957 ble disponeringen av Falcks arbeidstid diskutert i Det akademiske kollegium. Diskusjonen handlet både om forholdet mellom Historisk museum og universitetet, organisatorisk og prinsipielt/vitenskapelig, og om utviklingen av ikke-europeiske kulturstudier ved UiB.

Bakgrunnen var at Falck hadde søkt om kompensasjon for forelesningene han holdt for universitetets studenter i geografi og etnografi. Ifølge stillingsinstruksen hadde ikke museets konservatorer regulær undervisningsplikt, men de kunne brukes til undervisning i den utstrekning museumsdirektøren vurderte det som forsvarlig.⁴⁵ I 1957 var de ulike museumsavdelingene del av HF- og MN-fakultetene og nær de aktuelle instituttene og fagmiljøene, arkeologene, kulturhistorikerne, kunsthistorikerne og de naturvitenskapelige miljøene, og spørsmålet om undervisningsplikt for konservatorer og amanuenser var et tilbakevendende tema. Fordi Falcks fagfelt, etnografien, hadde en mindre etablert stilling i instituttlandskapet, ble hans situasjon særlig problematisk. Søknaden om ekstra kompensasjon for forelesningsrekkene han gjennom en årrekke hadde holdt hvert semester, ble i første omgang avslått, til tross for dekanus Johs. Bøes innstendige anbefalinger.⁴⁶ Å kompensere etterskuddsvis for ordinære undervisningsoppgaver kunne skape uheldig presedens – direktør og kollegium ville derfor heller utrede muligheten for å utvide staben og ansette flere lærere.

Dekanus Bø uttrykte stor bekymring for at det store presset på Falcks arbeidstid ville forsinke arbeidet med doktoravhandlingen om jordbrukssamfunnet på Madagaskar:

43 Nidaros 8.3.55.

44 «Tre tusen etnografika fra London», BT 7. mars 1955.

45 Dette trolig i henhold til en gammel instruks fra Bergens Museum.

46 Søknad fra Falck til kollegiet 8.2.57 med påskrift., Sentralarkivet, DAK saksarkiv 1957 – 211 (11) Personalsaker.

Dernest hadde jeg gjerne sett at han snarest kunne få unna sitt store arbeid over primitiv gassisk jordbrukskultur [...]. Arbeidet blir sinket, jeg frykter skutt ut. Dette er på alle måter dypt beklagelig. For ham selv kan det bety at han blir varig handikappet, og i alle tilfeller vil det være lengre til han får det gasjeopprykk som doktorgraden fører med seg.⁴⁷

Hovedårsaken til at Falcks kapasitet var sprengt, var den store innsatsen arbeidet med å organisere museets etnografiske samlinger krevde – både samlingene han hadde overtatt da han tiltrådte, og de mange nyervervelsene. De etnografiske samlingene var i ferd med å vokse ut av museet. Undervisningsoppgavene ble i noen grad avlastet da antropologen Henning Siverts ble ansatt i 1959 for å utvikle undervisningstilbudet i antropologi, i samarbeid med filosofen Knut Erik Tranøy. Dette nye faget var inntil videre del av Filosofisk institutt, og arbeidet med å bygge ut sosialantropologien skulle senere ledes av Fredrik Barth.⁴⁸ At Filosofisk institutt ble det første hjemmet, hadde sammenheng med at den kulturvitenskapelige delen av museet var del av HF-fakultet. SV-fakultetet var ennå ikke etablert, det skjedde i 1970.

Siverts var ansatt ved museet, men tross denne forsterkningen var også de administrative oppgavene i ferd med å bli uoverkommelige. I 1966 ble det igjen søkt om lønnskompensasjon for Falck, nå begrunnet med den administrative belastningen. Denne gangen ble kompensasjonen innvilget, for en mellomfase fram til en ny instituttsekretær skulle på plass.⁴⁹ Den lojale, overarbeidede konservatoren ble et sentralt argument for den omorganiseringen av museet som skjedde i 1965. Historisk museum ble delt i to avdelinger: A for arkeologi og etnografi, B for kunst- og kulturhistorie.

---

47 Sst.

48 Bagge 1996. Se også kapittel 11 i bind 2.

49 Brev fra Robert Kloster til kollegiet, 30.10.65. DAK-saksarkiv.

Betingelsene for ikke-europeiske kulturstudier

Som tidligere nevnt lanserte Falck ved tilsettingen i 1951 ideen om et bredere samfunnsfaglig miljø på museet og aktuelle institutter, der hans eget fagfelt, etnografien, skulle nærme seg de øvrige samfunnsvitenskapene i undersøkelser både av hjemlige og fremmede samfunnsforhold. Ansettelsen av Siverts var et skritt i denne retningen.

Siverts og Falck var omtrent jevngamle; faglig representerte likevel Siverts en annen generasjon, med tettere forbindelser til moderne antropologisk vitenskap og større avstand til den misjonsdrevne etnografien. Mens Falcks faglige hovedinteresse var møtet mellom tradisjon og modernitet på Madagaskar (og i gulfstatene), var Siverts ekspert på urfolkskulturer på det amerikanske kontinentet. Likevel må samarbeidet mellom Siverts og Falck ha vært tett. De deltok stadig på de samme nasjonale, nordiske og internasjonale etnografiske møtene.⁵⁰ I 1967 ble de også kolleger på museet, da Siverts ble tilsatt i en ny konservatorstilling tilknyttet de etnografiske samlingene.

Høsten 1967 søkte Falck om opprykk til førstekonservator; det samme gjorde den nytilsatte Siverts noen måneder senere. Begge søknader ble innvilget, og komitéuttalelsene vitner om to temmelig ulike vitenskapelige profiler. Falcks vitenskapelige produksjon var begrenset, men fikk hederlig omtale. Det kunne ikke «være tvil om den generelle orienteringen innen faget». Dessverre var det omfattende doktorgradsarbeidet ennå ikke fullført, slik dekanus Bø hadde spådd ti år tidligere, men denne mangelen ble mer enn oppveid av Falcks museale og administrative bidrag: «Det er museumsfolk av søkerens støpning som gjør at museums-tradisjonen i vårt land klarer å hevde seg under forhold som ofte er vanskelige.»⁵¹

Komiteen som vurderte Siverts, besto av de anerkjente kulturforskerne Axel Sommerfelt (språkforsker) og Arne Martin Klausen (antropolog) i tillegg til Fredrik Barth, ga et klart signal om søkerens vitenskapelige innretning. Falck ble vurdert av de like anerkjente museumsfolkene Johannes Falkenberg (Etnogra-

50 Sentralarkivet, DAK – saksarkiv, søknader om bidrag, kode 2102.

51 Sst.: saksarkiv 1968 mappe 4503 opprykk – Kjell Falck.

fisk museum, UiO), Ørnulf Vorren (Tromsø museum) og Anders Hagen ved UiB. Om Siverts ble det slått fast at arbeidene hans med empirisk materiale fra Chiapas-høylandet i Mexico var både meget grundige og teoretisk originale, og at søknaden om opprykk i høyeste grad var berettiget og måtte tas til følge.⁵²

Mye var skjedd på de 17 årene som var gått siden Falck ble ansatt i 1951. Verken universitetet, museet eller fagfeltet etnografi var det samme, og ikke verden heller. På nasjonalt nivå var behovet for å bygge ut studietilbudet innenfor de såkalte ikke-europeiske kulturstudiene erkjent. I 1967 ble en komité nedsatt av det nasjonale rektormøtet for å kartlegge situasjonen og foreslå tiltak. Fra UiB var historikeren Alf Kaartvedt og sosialantropologen Fredrik Barth representert. Behovet for en gjennomgang og opprusting av de ikke-europeiske kulturstudiene ble begrunnet nettopp med de store endringene i forholdet mellom Europa og ikke-Europa, særlig på bakgrunn av utviklingen av de europeiske koloniene (se også kapittel 11 i bind 2). At denne todelingen stadig var den mest relevante for inndelingen av verdens kulturer, ble likevel egentlig ikke problematisert; europeernes verdensbilde var fortsatt den selvfølgelig referanserammen:

Etter den 2. verdenskrig har Asia, Afrika og Latin-Amerika fått en helt annen plassering i europeernes verdensbilde enn tidligere. Det som fra europeisk synspunkt før var perifere områder politisk, kulturelt og økonomisk er trukket inn i en global utvikling hvor begreper som periferi og sentrum virker meningsløse [...]. Frigjøringen av koloniområdene og opprettelsen av nye stater har ført til en mangedobling av de bilaterale politiske og økonomiske forbindelser mellom europeiske stater og stater utenfor Europa.⁵³

De neste tiårene skulle preges av store endringer i fortolkningen av forholdet mellom verdens stater og kulturer.

52 Sst.: saksarkiv 1968 mappe 4503 opprykk – Henning Siverts.

53 «Ikke-europeiske kulturstudier i Norge. Innstilling fra en komite oppnevnt etter initiativ av det XVI norske rektormøte», 1969:11.

Urfolksutfordringer

Utfordringene til de etablerte systemene for sortering av kulturuttrykk og sivilisasjoner hadde ikke bare kommet fra den nye internasjonale situasjonen og forholdet mellom europeere og tidligere kolonier, men også fra en ny politisk oppmerksomhet rundt minoritetsgrupper innenfor Norges grenser. Oppgjøret med 1800-tallets for forskningspolitikk som hadde rammet den samiske og kvenske befolkningen, involverte blant annet norske etnografer som hadde hatt betydning for utformingen av en ny samepolitikk på 1950- og -60-tallet, etter hvert også for samiske kulturelle og materielle rettigheter.⁵⁴ Denne prosessen hadde en internasjonal kontekst – både politisk og vitenskapelig – i en ny interesse for «den fjerde verden» som blant andre Henning Siverts var en viktig eksponent for.⁵⁵ Innsamlingen av og holdningene til samisk etnografika hadde mange likhetstrekk med samlingene av gjenstander fra fjernere himmelstrøk. Også for de arktiske etnografene hadde misjonen vært en viktig kanal for kontakt og handel med gjenstander, men andre aktører var nok viktigere. Som «leverandører» til Bergens Museum trekker Marie Doeke Boekraad og Knut Rio særlig fram et «kolonialt persongalleri», et nettverk som strakk seg fra museets grunnlegger Christie i Bergen, via handelsmann og nessekonge Fandrem i Karasjok, embets- og vitenskapsmenn av slekten Holmboe, til Mathis Jacobsen Hætta, en av opprørerne i Kautokeino i 1852, og den sosialistiske legen Andreas Wessel fra Sør-Varanger.⁵⁶

Bergens Museum hadde vel som andre museer sikret seg «godbiter» der de var tilgjengelige, til lavest mulig pris. Nordlysforskeren Sophus Tromholt, mannen bak en av UiBs store bildesamlinger, fortalte for eksempel at han en vårdag i 1880-årene åpnet «et par Grave på den tidligere omtalte gamle og nedlagde Kirkegaard [i Kautokeino] for at skaffe Bergens Museum nogle Lappekranier». Tromholt visste at dette ikke var noe befolkningen aksepterte, og for å unngå forargelse – eller noe som var verre – fra levende eller døde måtte han gå stille til verks. «Jeg var dog ikke tryg, før jeg havde disse Rariteter ude af Huset; udenpaa Kassen måtte jeg skrive

54 Andresen 2016.

55 Siverts 1978.

56 Rio & Boekraad 2019.

«Bøger og gamle Aviser' ellers havde jeg ikke faaet dem besørget til Bossekop.»⁵⁷

På lignende måte som for de etnografiske museene i Kristiania og Tromsø var altså innsamlingen av samisk etnografika og skjelettmateriale viktig i Bergen.⁵⁸ Historien om Etnografisk museum i Kristiania begynte med samiske gjenstander – en henvendelse til overlærer Ludvig Daae fra arrangørene av verdensutstillingen i London i 1851 med ønske om å få kjøpt inn en representativ samling samiske gjenstander til å presentere i Crystal Palace.⁵⁹ Universitetet og Stortinget besluttet å bruke anledningen til å bygge opp en samling med tilsvarende gjenstander som utgangspunkt for en etnografisk samling ved universitetsmuseet. I dag er ikke det samiske materialet nevnt blant de etnografiske samlingene på museets hjemmesider, mens det hadde en selvfølgelig plass for eksempel i Haakon Shetelig's beskrivelse av virksomheten i 1925.⁶⁰ Forvaltningen av det samiske materialet – «lappesamlingen» – skulle få en spesiell rolle og betydning for utviklingen både av det nasjonale museumsprosjektet og for etnografien som vitenskap og politisk premissleverandør.⁶¹

Hundre år etter verdensutstillingen i London, i 1951, besluttet direktøren ved Etnografisk museum i Oslo at museets samling av samisk etnografika skulle overføres til Norsk Folkemuseum på Bygdøy. Museumsdirektør Gutorm Gjessing mente at samlingen hørte hjemme blant andre norske kulturelle gjenstander, ikke blant de eksotiske gjenstandene på Tullinløkka. Slik hadde Gjessing en viktig rolle i omfortolkningen av etnografiens kultursyn fra 1950-tallet og framover. Det handlet om en ny egalitarisme som skulle få avgjørende betydning ikke minst for den norske samepolitikken.⁶² Men heller ikke denne plasseringen av den samiske kulturarven, innpasset i en sammenheng bygget rundt en systematisert forståelse av «norsk kultur», var uproblematisk.

57 Tromholt 1885: 187.

58 Vorren 1972, Perminow, Eek & Bergstøl 2004.

59 Perminow, Eek & Bergstøl 2004: 46.

60 Se <https://www.uib.no/kulturhistorie/131487/de-etnografiske-samlinger>; Shetelig & Lexow 1925.

61 Rio & Boekraad 2019, også Andresen 2016.

62 Andresen 2016.

Proveniens, identitet og eiendomsrett

Hvem er kulturarvens rettmessige arvinger? Spørsmålet dukker opp med jevne mellomrom som en påminnelse om museenes brennbare minnepolitiske rolle. Det dreier seg langt fra bare om urfolk eller andre koloniserte folk. Vinteren 1998 spisset situasjonen seg til mellom Bergen museum og kulturarvinger i Rogaland. Fylkestingsrepresentant Jarle Braut fra Venstre frontet et krav om tilbakeføring av større mengder arkeologisk materiale fra universitetsmuseene i Oslo og Bergen til det arkeologiske museet i Stavanger. Det dreide seg blant annet om den største samlingen gullgubber fra folkevandringstiden som var funnet i Norge, og flere viktige funn i Rogalandsområdet fra vikingtid og jernalder.

Tilbakeføringsdebatten hadde vært på agendaen også i forbindelse med arbeidet til Museumskomiteen som ble nedsatt i 1988. Daværende konservator Henrik von Achen uttalte seg på vegne av museet og var svært skeptisk. Spørsmålet om proveniens var komplisert, påpekte han, det var ikke opplagt at gjenstandenes opprinnelse kunne fastslås entydig; mange instanser kunne ha vært involvert før de endte i en museumssamling. Ideen om at et egentlig eierskap, juridisk og moralsk, skulle kunne avgjøres, kunne være en farlig tanke, hevdet kuratoren, også ideologisk – i tillegg til at man sto i fare for å undergrave museenes funksjon som formidlere av kunnskap.⁶³

I den europeiske museumshistorien er spørsmålet om gjenstandenes egentlige tilhørighet tilbakevendende. Spørsmålet har fått nye dimensjoner i de senere tiårenes avkoloniseringsdiskusjoner, og de synliggjør svært viktige skifter i forståelsen av identitetsfellesskap og om museenes rolle i å bygge og bekrefte slike fellesskap. Kulturviter Anne Eriksen skriver om de nasjonale kulturhistoriske museene fra slutten av 1800-tallet at en helt sentral oppgave for dem var «å påvise vitenskapelig at det nasjonale særpreg ved den ene eller annen stat kunne føres langt tilbake i tid og dermed fremstod som ubestridelig».⁶⁴ For 1800-tallets nasjonalmuseer og for Stortinget som vedtok lov om kulturminnevern i 1905, var nasjonalstaten det vesentlige identitetsfellesskapet, mens det

63 Museumskomiteen (nedsatt i 1988) 1991.

64 Eriksen 2001: 58.

for Braut var lokalsamfunnet som konstituerte identitet. Ideen om en felles kulturell verdensarv som ligger til grunn for UNESCOs verdensarvliste, kan sies å bygge på en tanke om verdenssamfunnet som et globalt identitetsfellesskap – men bidrar samtidig til å styrke lokale identiteter.

For Achen handlet tilbakeføringsdiskusjonen, da den kom opp i forbindelse med Museumskomiteens arbeid, om å forsvare vitenskapeligheten mot uklare, følelsesbaserte argumenter. Med utgangspunkt i en diskusjon om alterfrontaler argumenterte han med at gjenstandene fikk betydning gjennom å vise fram helheter, ikke en altertavle eller et krusifiks alene, men en serie som kunne studeres i relasjon til hverandre. I museumslogikken hadde derfor samlingen en helt grunnleggende funksjon:

Samlingene er det materiale det undervises i og forskes på. [...] Gjenstandene får deres betydning ved å utgjøre en helhet, hvor man nettopp kan illustrere slike sammenhenger, utviklingsprosesser og skift i virkelighetsforståelser m.m. I så måte er nettopp antallet varianter av særlig betydning. Det er f.eks. ikke nok å ha ett middelalderkrusifiks, men man må ha ulike typer, for bare i et komparativt perspektiv ser og forstår man utviklingen i middelalderen.⁶⁵

I en slik vitenskapelig forståelse blir det en tydelig motsetning mellom å vise fram gjenstander i størst mulig nærhet til der de ble funnet, og å forvalte og formidle gjenstandene som samlinger. «Samlingene må formidles slik at publikum vinner ny innsikt.»

Ifølge Achen var det dessuten ikke sjelden snakk om en skinnargumentasjon – «man taler om lokalsamfunnets identitet og innbyggernes følelser, mens det ofte dreier seg om å tilføre kirken eller lokalmuseet en attraksjon».

Også i striden mellom Bergen museum og rogalandspatriotene i 1998 handlet det for museet om å verne vitenskapens interesse. I en rekke oppslag i Stavanger Aftenblad ble museet og direktør Hesjedal framstilt som illegitime innehavere av nabo fylkets kulturskatter.⁶⁶ Saken nådde Stortingets spørretime, der

65 Museumskomiteen 1991.

66 Se f.eks. Stavanger Aftenblad 10.2.1998.

Hornlue. Ukjent eier. Gitt til museet av lege Fredrik G. Gade og kjøpmann Ove C. Fandrem i 1878. Tilhører Samisk samling. Foto: Hana Lukesova, Universitetsmuseet i Bergen.

statsråden på spørsmål fra Gunnar Kvasheim (V) om ikke historiske funn i større grad burde gjøres tilgjengelige i nærheten av funnstedene, svarte bekreftende:

[S]tadig fleire innser at behova for å føle identitet og samanheng i omgjevnaden har mykje å seie for velferda og trivselen til den enkelte. Tilgang til historiske funn i museum som ligg nær funnstadene er med på å dekkje behov i lokalsamfunn og grupper for å kjenne eigen historie.⁶⁷

På et drøftingsmøte om tilbakeføringsspørsmålet i april 1998 tok sosialantropologen Anders Johansen et kraftig oppgjør med identitetsargumentet:

Dagens rogalendinger vil ikke få vite noe som helst om hvem de er, de vil ikke lære sin identitet bedre å kjenne, hvis de gjør seg kjent med spor etter folk som bodde i Rogaland for 1000 år siden. [...] Dette betyr at arkeologiske funn ikke er spor etter «noen av oss» som levde her før. De er spor etter mennesker som i enhver sosial og kulturell forstand må regnes til «de andre». For dagens nordmenn må vikingene oppfattes som fremmedkulturelle, for å si det slik. [...] Rent historiefaglig er det ingen grunn til å mene at spor etter dem skulle angå oss nordmenn i høyere grad enn de angår alle andre som er interessert i historie.⁶⁸

Johansen var opptatt av at han ikke snakket på vegne av museet, selv om han ganske snart skulle tiltre som styreleder for denne institusjonen. Museums- og kulturvernbransjen måtte ta en god del av ansvaret for denne tankegangen som han mente var høyst problematisk og kunne lede til kulturfundamentalisme. I de dagsaktuelle tilbakeføringsspørsmålene mellom koloniserte folk og tidligere kolonimakter kan det være denne argumentasjonen som ville være problematisk.

Striden mellom rogalendingene og de to universitetsmu-

67 Stortingets spørretime 4.2.1998, St.tid. (1997–1998):1603–1604, Kvasheim (V) spurte, Eldbjørg Løwer (V) svarte på vegne av statsråd Jon Lilletun (KrF)

68 Innlegg på drøftingsmøte 22.4.98, gjengitt i Wankel 2008: 110.

seene i Oslo og Bergen resulterte i nedsettingen av en komité, som et samarbeid mellom norsk museumsutvikling og universitetsmuseene. Utvalgets rapport kom i 2002 og er blitt en viktig referanse i diskusjonen om tilbakeføring av samlingsmateriale.⁶⁹ Jan Birger Østby, som ledet komiteen, innledet en artikkel om temaet med en referanse til den internasjonale debatten:

Norge har en kort historie som selvstendig nasjon. Landet har ikke hatt kolonier, og museene har relativt små samlinger av utenlandsk materiale. Museene har noe materiale som er brakt hjem av norske oppdagelsesreisende. Noen samlinger er kommet til landet med hjemvendte misjonærer, og noe utenlandsk materiale har kommet til museene gjennom norske borgere som har drevet forretningsvirksomhet eller hatt annet arbeid i utlandet. Det har vært svært få forespørsler om tilbakeføring av materiale til andre stater, men det fremmes stadig ønsker fra regioner eller lokalsamfunn om tilbakeføring av materiale fra de sentrale museenes samlinger og stadig flere av disse sakene blir fulgt opp i politiske fora.⁷⁰

Den postkoloniale kritikken av de kulturhistoriske museene slo med full tyngde inn i diskusjonen om tilbakeføring. Ikke minst skulle det i fortsettelsen handle om hvem som skulle eie og stille ut det store samiske gjenstandsmateriale som siden 1800-tallet var blitt fraktet til de sentrale museene, langt utenfor det samiske området.

Etter en lang prosess undertegnet Sametinget, Norsk Folkemuseum, og Kulturhistorisk museum i juni 2012 en avtale om tilbakeføring av samiske gjenstander til de museene som står under Sametingets forvaltning og Sametinget: *Bååstede* (hjemkomst).⁷¹ Avtalen var ferdigforhandlet i 2019, og mer enn 16 000 gjenstander er siden fordelt mellom dem. Slik får de samiske museene råderetten over en større del av kulturarven samtidig som det er fullverdige utstillinger igjen i Oslo. I tillegg til denne avtalen er det også en egen avtale mellom UiO og Sametinget om skjelettmateriale som er hentet fra samiske områder. Noe av det, som skjeletter fra

69 Norsk Museumsutvikling. Utlån og avhending fra museenes samlinger, Rapport 5, 2000.

70 Østby 2002.

71 Bååstede – Norsk Folkemuseum.

Neiden i Øst-Finnmark, er allerede levert tilbake og gjenbegravet.⁷² Skjeletter som skal ha kommet til Universitetsmuseet (se ovenfor), er i tilfelle for lenge siden sannsynligvis sendt til Anatomisk institutt ved Universitetet i Oslo, eller kanskje brukt som byttemateriale med andre institusjoner.⁷³

Bååstede omfatter foreløpig ikke andre museer enn dem i Oslo, og for eksempel ikke Universitetsmuseets 496 samiske gjenstander, men diskusjonene om hva som kan stilles ut, hvordan og hvorfor, pågår selvsagt – sammen med en utforskning av hvorfra gjenstandene opprinnelig kom, og hvordan og hvorfor de kom i museets eie. Marie Doeke Boekraad og Knut Rio har brukt gjenstandene til å utforske museets egen historie, og de viser blant annet hvordan Bergens Museum gjennom et nettverk av museumsmenn og vitenskapsmenn, handelsmenn, politikere og samer selv kom i besittelse av samiske håndverksgjenstander, klær og husgeråd, og hellige gjenstander. Noen gjenstander kjøpte museet, andre byttet det til seg. Det gjaldt for eksempel «en samling samisk husgeråd» som var laget av en fange på Akershus festning, mens den italienske gipsmaker Guidotti laget gipsavstøpninger av tre personer som satt på samme sted. Bare én av dem var kjent: den samme Mathis Hætta som er nevnt ovenfor.⁷⁴

Gipsavstøpningene er i seg selv et diskusjonstema. I et intervju med Khrono i februar 2022 konstaterer Nils Anfinset at museet har disse maskene, «men burde vi hatt dem?»⁷⁵ «Vi har diskutert og veid for og imot. I hvor stor grad har vi rett til å stille ut dette materiale? Og hvis ja, hvordan skal det presenteres, eventuelt hvorfor ikke?»⁷⁶

Sammen med for eksempel nye misjonsutstillinger og utstillinger om kolonitiden viser dette at museet ikke lenger er et sted hvor gjenstander bare systematiseres, oppbevares og stilles ut, men at de brukes til å utforske og problematisere museets egen historie.

Tidligere tenkte man rent etnografisk og hadde utstillinger i kategorien «folkeslag i hele verden». Nå er man mer opptatt

72 <https://www.sor-varanger.kommune.no/verdig-og-respektfull-gjenbegravning-i-neiden-.4964283-17830.html>

73 Samtale med Anne Karin Hufthammer, februar 2022, og e-post fra Kut M. Rio 28.2.2022.

74 Rio & Boekraad 2019.

75 Henrik von Achen til Khrono 6.2.2022.

76 Nils Anfinset til Khrono 6.2.2022.

av å vise hvordan gjenstandene er kommet hit og den kulturhistoriske sammenhengen, sier Anfinset.⁷⁷

Utsagnet gir et presist uttrykk for en gjennomgripende endring i tenkningen både om mennesker og om museets formidlende og vitenskapelige oppgaver. Den nye historiserende og reflekssive tilnærmingen til egen praksis og bevisstheten om museumsutstillingenes performative funksjon er blitt et stort tema særlig etter årtusensskiftet. Fagfeltet museologi hadde likevel en lengre historie ved Bergens Museum – og Universitetet i Bergen.

Universitet og museum

Universitetet i Bergen vokste sin tid ut av museet – i løpet av de to–tre første tiårene etter opprettelsen ble det klart at museet var i ferd med å vokse ut av universitetet. Helt fram til 1994 var ikke museet en organisasjon med noe eget styre. Både før og etter dette tidspunktet har organiseringen av museet og forholdet til det øvrige universitetet vært gjenstand for diskusjoner. Dette har handlet om de overordnede spørsmålene om samfunnsoppdraget og museets rolle, og om forholdet mellom samlingsforvaltning, formidling, undervisning og forskning. Diskusjonene ved UiB speiler en bredere debatt både i Norge og internasjonalt – om museenes rolle som kunnskapsprodusenter. Det handlet både om den disiplinorienterte forskningen som foregikk i de ulike fagmiljøene knyttet til museenes samlinger – arkeologisk, zoologisk, antropologisk – og om de tverrfaglige studiene av museenes betydning og funksjon.

Den kulturvitenskapelige delen av museet, Historisk museum med sine avdelinger, var altså del av HF-fakultetet inntil 1993 og forholdt seg til de respektive institutter som faglig sett lå dem nærmest. De naturvitenskapelige avdelingene av museet var del av Det matematisk-naturvitenskapelige fakultet. Sosialantropologi var først et fag ved HF-fakultetet, men flyttet til SV-fakultetet da det ble dannet i 1970. Universitetets sterke vekst på

1960-tallet synliggjorde alvorlige problemer med plasseringen av museet i universitetsstrukturen. Falck kommenterte situasjonen i artikkelen «Bergens museum og Universitetet i Bergen».⁷⁸ Det nye masseuniversitetet var en viktig del av bildet, mente han; modellen fra 1946 var ikke utformet med tanke på 1970-tallets 7000 studenter. Organiseringen i universitetet hadde store omkostninger:

[I] det store og hele er museene kommet sterkt i bakgrunnen innenfor universitetet. Det sterke presset som universitets-ekspansjonen har ført med seg, har tvunget museene til å utsette viktige museale oppgaver. Særlig gjelder dette videreføring og utbygging av aktiv, utadrettet virksomhet, hvor det ved enkelte museer har vært stagnasjon, bl.a. på grunn av de krav som den akademiske undervisning har stillet.⁷⁹

I 1971 oppnevnte kollegiet etter initiativ fra Falck og hans kolleger ved museene en komité, ledet av professor i kunsthistorie Robert Kloster. Komiteen skulle utrede museenes stilling innenfor universitetsstrukturen og relevante problemstillinger for effektivisering innen og utenfor museene, og innstillingen kom året etter.⁸⁰ Et hovedspørsmål var nettopp den kritiske balansen mellom akademiske og museale hensyn: Var det mulig å forene kravene til et moderne offentlig museum med kravene til et moderne masseuniversitet?⁸¹ Veksten i universitetssektoren, med opprettelsen av nye universiteter, hadde betydd innlemmelse av flere store og historisk viktige museer og samlinger i en ny sektor. Komiteen mente dette styrket den vitenskapelige siden av museumsvirksomheten, men til en høy pris, og bekymrede kritikere i en lang serie komitéer og utvalg i årene siden har hevdet det samme.⁸²

78 Vorren 1972.

79 Falck 1972.

80 DAK sak 118/1971. Museumskomiteen 1972: 7. Komiteen ble ledet av professor Robert Kloster, med var Falck (som sekretær), professor Knut Fægri og konservator Dagfinn Moe fra Botanisk museum, professor Hans Kauri og førstekonservator Johan Fredrik Willgohs fra Zoologisk museum, professor Brian Sturt og førstekonservator Ivar Hernes fra Geologisk institutt. Den ble supplert med konservator II Eirik Granquist og studentrepresentanten cand.mag. Øystein Frøiland fra Zoologisk museum, med stud.mag.art. Signe Krüger, fra Historisk museum som studentvararepresentant, senere erstattet av Inger Marie Holm-Olsen (s. 7).

81 Museumskomiteen 1972: 13.

82 NOU 2006: 8, se vedlegg 4.

Den utadrettede delen av virksomheten blir skadelidende, skrev komiteen i 1972. Museene klarte ikke å holde tritt og oppfylle folkeopplysningsforpliktelsene. Også den internasjonale museumsdiskusjonen var opptatt av de samme utfordringene. I mylderet av nye medier og kommunikasjonsformer var f.eks. UNESCOs museumsorganisasjon ICOM bekymret for museenes manglende evne til å hevde sin samfunnsmessige posisjon.⁸³ Utstillingsformen og museenes glansdager var kanskje over? Museumskomiteen var opptatt av å oppvurdere den spesielle kompetansen og fagligheten hos de museumsansatte – og også av å styrke den formelle opplæringen i museumsarbeidets teori (museologi) og metoder (museografi).⁸⁴ Dette var viktig for å motvirke tendensen til akademisering av museene, hevdet komiteen. Med akademisering mentes den sterke vekten som ble lagt på undervisning og forskning – på bekostning av museets utadrettede formidlingsvirksomhet. Komiteen foreslo å opprette museologi som fag ved UiB. Et slikt tilbud fantes i en del europeiske land, men foreløpig ikke ved noe norsk universitet. En stipendiatstilling i museologi var våren 1972 utlyst ved det nye Universitetet i Tromsø.⁸⁵

Ideen om et museologifag ved UiB ble ikke realisert i denne omgangen. I det hele tatt var konsekvensene av komiteens arbeid få. Det neste museumsutvalget ble nedsatt av kollegiet i 1988 og ble ledet av universitetsdirektør Magne Lerheim.⁸⁶ Museumskomiteen leverte innstilling i 1991 og forklarte det svake gjennomslaget i forrige runde blant annet med økonomiske forhold etter oljekrisen i 1972.⁸⁷ En konkret foranledning for en ny gjennomgang av museets organisering på slutten av 1980-tallet var mulighetene for et nytt museumsbygg, aktualisert av det pågående arbeidet med tunnel under Nygårdshøyden. Komiteen anbefalte i den forbindelse at den gamle museumsbygningen, selve det gamle Bergens Museum,

83 Museumskomiteen 1972: 13.

84 Sst.: 20.

85 Sst.: 22.

86 Museumskomiteen leverte innstillingen: Organisering og fornying av universitetets museer i august 1991. Til komiteen ble følgende oppnevnt, foruten ledere: professor Ståle Dyrvik, Historisk institutt, forsker Arthur Fasteland, Historisk museum, førstekonservator Dagfinn Moe, Botanisk institutt, førsteamanuensis Andreas Steigen, Zoologisk museum, førsteamanuensis Georg Henriksen, Institutt for sosialantropologi, professor Johan A. Aarli, Institutt for nevrologi og førstekonsulent Lars Narve Larsen, Økonomiavdelingen. Innstillingen, s. 17.

87 Museumskomiteen 1991: 7.

«utgår i sin helhet av hovedplanen for et nytt museumskonsept». Det var ikke egnet til museumsformål. Deler av Historisk museums hovedbygning skulle fortsatt kunne brukes.⁸⁸

Rapporten kom i 1991 og slo fast like tydelig som den forrige at en revitalisering var nødvendig. Museene hadde grunn til å være stolte over sine betydelige samlinger – men utover det ble situasjonen vurdert som heller sørgelig:

Universitetet har ikke grunn til å være tilsvarende stolt over samlingenes allmenne tilstand. Det er «noe musealt» over universitetets museer, der deler av samlingene har stått uten «fornyelse» i nærmere ett hundre år.⁸⁹

Det museale preget gjaldt ikke minst de etnografiske samlingene. Fra Sosialantropologisk institutt ble det i 1988 minnet om at museets gjenstandssamling «både i snever og utvidet forstand er utilstrekkelig».⁹⁰ Dette forhindret ikke at samlingen av eksotisk etnografika fortsatt hadde publikumsappell. Vinteren 1989/90 ble bortgjemte skatter fra samlingene til Historisk museum stilt ut i samarbeid med Bryggens Museum, under tittelen «All verden i Bergen». I forbindelse med utstillingen ble det holdt populære vitenskapelige foredrag i helgene, om temaer som hodejegere i Mellom-Amerika og kastesystemet i India.⁹¹

Spørsmålet om ikke universitetsmuseer som organisasjonsform var en anakronisme, kom opp i denne runden:

Muséer er ikke et nødvendig integrert element i et universitet. Ikke minst ved etableringen av nye universiteter har en «world wide» fått universiteter uten en museumskomponent.⁹²

At alle de fire norske universitetene hadde tilknyttet egne museer, måtte forklares historisk; flere av museene var eldre enn universi-

88 Sst.: 126–27.

89 Museumskomiteen 1991: 5.

90 Ref. høringsrunden om museets framtid 1988, uttalelse fra Sosialantropologisk institutt datert 27.04.88, signert Ørnulf Gulbrandsen, vedlegg til DAK-sak 141/88.

91 BT 20.1.1990, s. 16.

92 DAK-sak 141/1988.

tetene, og særlig UiB kunne jo ses om sprunget ut av museumsinstitusjonen. Det ble åpnet for at det nå måtte være mulig å tenke på nytt. Var tiden moden for å gjenskape Bergens Museum som selvstendig organisasjon, utenfor – eller i randsonen av – universitetet? Museumskomiteen gikk ikke inn for en løsrivelse, men for en ganske grunnleggende nyorganisering innenfor rammene av universitetet. Slik ble det også. Kollegiet opprettet Bergen museum for å legge til rette for en ny organisering fra 1.1.1993, og fra 1.1.1995 fikk Bergen museum et styre og råd og skulle bestå av en kulturhistorisk og en naturhistorisk avdeling.⁹³ Den tette organisatoriske forbindelsen mellom faginstuttene og museumsavdelingene ble brutt.

Universtetsmuseets problemer var likevel ikke løst. Hele museumssektoren sto foran en stor omorganisering ved inngangen til 2000-tallet. Forskning på, i og om museer ble et viktig tema – og nytt lys ble rettet mot universitetsmuseenes spesielle status, særlig mot deres tette forbindelser med de vitenskapelige forskningsmiljøene. Da Riksrevisjonen gjennomgikk status for universitetsmuseenes samlinger i 2002, ble det pekt på at de ikke var godt nok ivaretatt, og at museene heller ikke ble styrt godt nok.⁹⁴ I 2004 nedsatte Utdannings- og forskningsdepartementet et utvalg for å utrede universitetsmuseenes særlige utfordringer.⁹⁵ Professor Ingvild Sælid Gilhus, som også var med i styret for Bergen museum, deltok i utvalgsarbeidet. Utvalgsflertallets mest kontroversielle forslag var å løse opp forbindelsen til universitetene og gjøre universitetsmuseene til uavhengige organisasjoner. I høringsrunden gikk UiB, i likhet med resten av eierne av landets universitetsmuseer, sterkt imot dette forslaget, men støttet ellers opp om intensjonen om en samlet vurdering – og opprustning – av universitetsmuseene, landets største museer. Forskningens rolle i denne satsingen ble understreket i høringsuttalelsen fra UiB:

[K]jerneoppgaver som samlingsutvikling og samlingsforvaltning må være forskningsbasert. Formidlingen må ifølge

93 Årsmelding 1993: 13, 1994: 37, 1995: 43. Fra 1994 ble de ansatte som før hadde vært ansatt ved fakultetene, flyttet til Bergen Museum.

94 Universitetsstyret, sak 43/2010.

95 NOU 2006: 8.

sakens natur først og fremst være samlingsbasert og således også forskningsbasert. [...] Samlingsutvikling som ikke er forskningsbasert på denne måten, kan vanskelig holde den kvaliteten som må kreves av et universitetsmuseum; den kan lett bli tilfeldig og usystematisk.⁹⁶

Stortingsmeldingen om universitetsmuseene, *Tingenes tale*, som kom to år senere, pekte også på store svakheter i museenes forskning om natur- og kulturarv.⁹⁷ Parallelt med den politiske oppmerksomheten og bekymringen foregikk diskusjonen i museumsmiljøene om forskningspraksis, og ikke minst om selve forskningsbegrepet. Stortingsmeldingen hadde lånt navn fra en antologi utgitt i 2002, i skriftserien til Bergen museum: *Tingenes tale. Innspill til museologi*.⁹⁸ Boka var redigert av Anders Johansen, Kari Gaarder Losnedahl og Hans-Jacob Ågotnes, alle sentrale i utviklingen av museologi ved UiB. Johansen stod også bak et forskerkurs i museumsstudiet ved Bergen Museum, støttet av Norsk museumsutvikling.⁹⁹ Hensikten med kurset var å bidra til å opparbeide fagfeltet museologi i norsk sammenheng og «inspirere til utvikling av ideer til museologiske forskningsprosjekter». I artikkelen «Museumsforskning som museumsutvikling», trykt både i Norsk museumsutviklings skriftserie og i *Nordisk museologi*, redegjorde Johansen for tankegangen bak forskerkurset.

Professor i museologi ved UiO, Brita Brenna, pekte et tiår senere på Johansens artikkel som et startpunkt for fagfeltet i en norsk sammenheng: «Han ønsket mer og bedre forskning ved museumsinstitusjonene, men det han først og fremst etterspurte var forskning om museer.»¹⁰⁰ Begrepet museumsforskning var tvetydig, ifølge Brenna var denne tvetydigheten hos Johansen intendert; museumsforskning skulle romme både forskning på museenes samlinger og tilhørende problemstillinger og forskning om museenes egen praksis.

Som vist hadde Museumskomiteen allerede i 1972 foreslått å

96 Forslag til høringsuttalelse fra UiB, godkjent med merknader i møtet, universitetsstyret, sak 74/2006.
 97 St.meld. nr. 15 (2007–2008).
 98 Johansen, Losnedahl & Ågotnes 2002, Johansen 2002.
 99 Johansen 2000: 59.
 100 Brenna 2009: 63.

opprette et museologifag ved UiB. Forslaget ble gjentatt av komiteen i 1991, men ikke realisert før ved årtusenskiftet, som et etterutdanningstilbud for museumsansatte. Selv om innholdet i faget hadde endret seg noe siden de tidligste planene, var ideen om å skape en identifikasjon hos museumsansatte til museet snarere enn til de respektive fagfelt de tilhørte, fortsatt viktig. Museums-kunnskap ved universitetet måtte være vitenskapelig; «de museale praksiser» måtte gjøres til gjenstand for forskning.¹⁰¹ Johansen pekte på museet som kommunikasjon, som kunnskapsprodusent, som kilde til kulturhistorie, og som sosial institusjon.

I innledningen til *Tingenes tale* i 2002 ble det slått fast at museenes kunnskapsgrunnlag er tredelt: Det trengs kunnskap om materialet som museet forvalter, og deres historiske kontekster, kunnskap om forsvarlig behandling av gjenstandene, men i tillegg en tredje kunnskapsform: «Til sist er det nødvendig med kunnskap om den museale kunnskapen selv – om dens historie, dens institusjonelle vilkår, dens verdigrunnlag og ideologiske betydning, dens samfunnsrolle.»¹⁰² Rios artikkel i antologien gir et tydelig eksempel på dette metaperspektivet på museumsvirksomhet: Hva er et museum, hvordan virker det, og hva skal det være godt for? Rio beskriver i denne artikkelen hvordan arbeidet med å katalogisere Bergens Museums samling gjenstander fra Oseania hadde vekket interessen for disse gjenstandenes museumshistorie – bakgrunnen for at de hadde kommet i museets eie, og ikke minst, hvilke fortellinger de var blitt en del av etter at de havnet i Bergen:

Det kanskje største mysterium ved museumsinstitusjonen er hva som skjer med en gjenstand idet den blir tatt ut av det sosiale liv og skrevet inn i museets protokoller og plassert i mørke magasiner.¹⁰³

I museets forskningsmelding for 2009 hadde den nye museologien ennå ikke satt veldig sterke spor. Det som der ble karakterisert som «museumsforskning», angikk fortsatt fremfor alt «en rekke faktuelle forhold knyttet til materialitet, dets forekomster i tid og

101 Johansen 2000: 60.

102 Johansen mfl. 2002: 8.

103 Rio 2002: 64.

rom og dets beskaffenhet». Forskningsmeldingen trakk dessuten fram et sett med strukturelle problemer knyttet til uttellingen for vitenskapelig virksomhet. Ti universitetsstipendiater med tilhold på museet fikk veiledning av museets ansatte – som ikke uten videre ble kreditert for dette arbeidet. Det var også uklare betingelser for deltakelse i undervisning, som var svært utbredt, og eksterne prosjekter der museets folk deltok, ble administrert og dermed synliggjort av samarbeidende institutter. Rester av det gamle systemet, der museet var tett integrert i instituttstrukturen uten egen administrasjon, hang med andre ord igjen – lenge. At Bergen museum var «dramatisk underbemannet», gjorde ikke forholdene enklere – likevel var publiseringsstatistikken god, både når det gjaldt slikt som ga poeng, og slikt som ikke gjorde det, for eksempel årbøker. Museets folk så det som et problem at deres viktigste oppdrag, formidlingen, ikke inngikk i det som skulle rapporteres i forskningsmeldingen, og styreleder Henrik von Achen og direktør Siri Jansen føyde til: «Museet har en stor og variert formidlingsvirksomhet og etterlyser universitetets rapportering eller melding for denne delen av samfunnsoppdraget.»¹⁰⁴

I 2009 var styrings- og ledelsesformer ved universitetet generelt og museet spesielt igjen en sak, og det på flere måter. Regjeringen hadde, som del av en økonomisk tiltakspakke for landet, bevilget penger til utvendig rehabilitering av det gamle museumsbygget. Som vist i kapittel 9 i bind 1 kom det senere midler til innvendig rehabilitering, med nye utstillinger og bygging av aula, og i 2010 sto saken om nye styrings- og ledelsesformer ved Bergen Museum på dagsordenen. På dette tidspunktet hadde museet en administrativ direktørstilling, nå ble det bestemt at direktøren skulle ha både museumsfaglig og vitenskapelig kompetanse. Et museumstyre, underlagt universitetsstyret, hadde representanter fra alle ansattegrupper og studenter, i tillegg til eksterne representanter.¹⁰⁵ Museet var med andre ord organisert som et eget fakultet.

En ny direktør, Christoffer Schander, ble ansatt i 2011, et nytt styre oppnevnt, og nye regler for museet utformet. Schander døde like etter ansettelsen, og Henrik von Achen ble ansatt som direktør. Inntil museet var ferdig rehabilitert i 2019, var den kanskje aller

104 Styret for Bergen Museum, sak 2010/4120: Forskningsmelding for Bergen Museum 2009.

105 Universitetsstyret, sak 43/2010.

tydeligste markeringen utad av de endringene som foregikk, at museet i 2011 skiftet navn til Universitetsmuseet i Bergen.¹⁰⁶

Årets museum 2021

Arkitekt Nebelongs museumsbygning på Nygårdshøyden stengte for publikum i 2013. Opprustingen tok seks år. Rehabiliteringen og nyåpningen i 2019 innebar en massiv økonomisk innsats og et definitivt brudd med forestillingen om universitetsmuseet som støvete og underprioritert. I 2021 ble Universitetsmuseet i Bergen «Årets museum» i museumsforbundets årlige kåring. Juryen la vekt på hvordan de omfattende rehabiliteringsarbeidene hadde tatt i bruk til dels ganske dristig dramaturgi, uten å bryte båndene til historien og tradisjonen.

Det er mulig å kjenne seg igjen i museumsbygningen etter gjenåpningen – men umulig å ikke legge merke til en del nye grep, som også handler om en ny tilnærming mellom institusjonens kulturhistoriske og naturhistoriske del. I den permanente utstillingen presenteres samtidens overveldende utfordringer på en måte som overskrider de tradisjonelle fakultets- og disiplingrensene, blant annet ved å tematisere våre forståelser av tid i kryssningen mellom humanistiske og naturvitenskapelige tilnærminger. De gamle utstillingsgjenstandene – fra hvalskjeletter til utstoppende dyr – var vasket og pusset til de skinte, og komplettert med nye. Den såkalte plasthvalen, gåsenebbhvalen som strandet og ble avlivet på Sotra i 2017, med store mengder plast i magen, er blitt et gjenkjennelig symbol ikke bare i Norge, men internasjonalt, på menneskenes naturødeleggelse. Antropocen som begrep for menneskenes påvirkning av geologiske perioder ble etablert og problematisert i utstillingene, og det ble gjort humanistiske intervensjoner i de naturhistoriske utstillingene. I takketalen la direktør Henrik von Achen vekt på at det nye museet ikke bare ville presentere viktig kunnskap, men ta publikum med inn i produksjonen av den: Museet ønsket intet mindre enn «å redefinere ideen om hva et universitetsmuseum skulle være».¹⁰⁷

106 Universitetsstyret, sak 60/2011. Bergen Museum – navneendring og oppnevning av styre.

107 <https://museumsnytt.no/universitetsmuseet-i-bergen-ble-arets-museum-2021/>

Ambisjonen om å invitere publikum og offentligheten inn i «kunnskapens produksjonshall» innebar også et nytt søkelys på at vitenskapelige taksonomier ikke er nøytrale, men uttrykk for konvensjoner og valg. I organiseringen og sorteringen av «eksotiske gjenstander» etterliknet etnografer Carl von Linnés systemer, skriver Knut Rio, under «et påskudd om at kultur kunne innsamles akkurat slik som natur».¹⁰⁸ I senere tid er det ideologiske og historiske grunnlaget også for Linnés systemer blitt problematisert. Også her kan det altså spores en tilnærming mellom vitenskapskulturene – taksonomier og klassifiseringssystemer er sentrale elementer ved både kulturvitenskap og naturvitenskap, problematiseringen av slike systemer viser fram fellestrekk ved vitenskapelig virksomhet på tvers av fag.

Dette kapitlet tok utgangspunkt i utstillingene «Til jordens ender» (2008), «Kolonitid» (2009) og «Inntrykk fra koloniene» (2014).¹⁰⁹ En postkolonial vending har betydd at de etnografiske samlingene på en helt ny måte brukes selvrefleksivt – optikken snus fra de eksotiske andre til «oss selv». Den nye tilnærmingen til denne delen av museets samlinger er på samme måte som rehabiliteringen av de naturhistoriske samlingene del av en ganske fundamental omdefinering av museenes samfunnsoppdrag. Samtidig er det en påminning om ambisjonen om å «demokratisere kunnskapen» som har vært uttrykt gjennom historien om både Universitetet og Universitetsmuseet.

Litteratur og kilder

- Andresen, A.** (2016). Vitenskapene og den nye samepolitikken (1945–1963). *Historisk tidsskrift*, 95(3), 405–435.
- Bagge, S.** (1996). Samfunnsvitenskapenes historie. I: Roll Hansen, N., Goksoyr, J., Irgens, L.M., Helle, K., Bertelsen, T.I., Lie, R.K., Nernas, A., Selvig, K.A., Thue, F., Bagge, S. & Teigen, K.H., *Universitetet i Bergens historie. Bind II* (s. 582–709). Universitetet i Bergen.
- Brenna, B.** (2009). Hva gjør museologi? *Nordisk Museologi*, 17(1), 63–75.
- Brenna, B.** (2012). Gjort er gjort. Universitetsmuseene post factum. I: A. Maurstad & M.A. Hauan (red.), *Museologi på norsk: Universitetsmuseenes gjøren* (s. 231–237). Trondheim: Akademika.
- Eriksen, A.** (2001). «Tordenskjold Heimatt til Noreg!». Om tilbakeføring av kulturarv. *Norveg*, 44(1–2), 51–72.

108 Rio 2002: 72.

109 Kjerland & Rio 2009. Se også oppslag i Morgenbladet 4. september 2009, «Vemod og vemelse», ved T.H. Eriksen.

- Eriksen, T.H. & Nielsen, F.S. (2002). *Til verdens ende og tilbake. Antropologiens historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Falck, K. (1949). *Misjonæren som kulturforsker*. Oslo: Egede Instituttet.
- Falck, K. (1958). L'ancien village a Vakinankarata, Madagascar. *Universitetet i Bergen, Årbok Historisk-antikvarisk rekke*, 4.
- Falck, K. (1972). Bergens Museum og Universitetet i Bergen. I: Ø. Vorren (red.), *Museum og universitet. Jubileumsskrift til Tromsø Museum 1872–1972* (s. 187–191). Oslo: Universitetsforlaget.
- Forland, A. (1996). Universitetet i Bergens historie 1946–1996. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*, Bind I (s. 190–546). Universitetet i Bergen.
- Forland, A. & Haaland, A. (1996). *Universitetet i Bergens historie*, Bind I. Universitetet i Bergen.
- Gran, G. (red.) (1914). *Nordmænd i det 19. aarhundrede*. Kristiania.
- Haaland, A. (1996). Bergens Museums historie 1825–1945. I: A. Forland & A. Haaland, *Universitetet i Bergens historie*. Bind I (s. 10–189). Universitetet i Bergen.
- Innstilling fra en komite oppnevnt etter initiativ av det XVI norske rektormøte (1969). *Ikke-europeiske kulturstudier i Norge*.
- Innstilling fra Komitéen til utredning av museenes stilling innen universitetsstrukturen (1972). *Museene*. Oslo: Universitetsforlaget (Kloster-komiteen).
- Innstilling fra Museumskomiteen av 1988. (1991). *Organisering og fornying av universitetets museer*. Universitetet i Bergen (Lerheim-komiteen). Vedlegg til Innstilling fra Museumskomiteen av 1988.
- Johansen, A. (2000). Museumsforskning som museumsutvikling. *Norsk museumsutvikling*, 6.
- Johansen, A., Losnedahl, K.G. & Ågotnes, H.-J. (2002). *Tingenes tale. Innspill til museologi*. Universitetet i Bergen.
- Jordåen, R. (2014). *Christie. Presidenten*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kjerland, K.A. & Rio, K.M. (2009). *Kolonitid: Nordmenn på eventyr og Big Business i Afrika og Stillehavet*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Lien, S. & Nielsen, N. (2016). *Museumsforteljingar: Vi og dei andre i kulturhistoriske museum*. Oslo: Samlaget.
- Murre-Van den Berg, H.L., Okkenhaug, I.M., Hestads Skeie, K. & Nielsen, H. (2011). Protestant missions and local encounters in the nineteenth and twentieth centuries: Unto the ends of the world. *Studies in Christian Mission*, 40, 187–206.
- Nielsen, Y. (1907). Universitetets ethnografiske samlinger 1857–1907: En historisk oversigt over deres tilblivelse, vækst og udvikling. *Meddelelser fra Det ethnografiske Museum*, 1.
- Nielsens, H. (2007). Til jordens ender. Om hvordan verden ble brakt til Norge og omvendt på etnografiske utstillinger i misjonsregi. *Norsk Antropologisk tidsskrift*, 18, 196–215.
- Nielsens, H. (2008). Til jordens ender: Fortellinger om norsk misjon. *Bergen Museums skrifter*, 23.
- Nielsens, H., Okkenhaug, I.M. & Hestad, S. (2011). *Protestant Mission and local encounters in the nineteenth and twentieth centuries*. Leiden / Boston: Brill.
- NOU 2006: 8. *Kunnskap for fellesskapet. Universitetsmuseenes utfordringer*.
- Okkenhaug, I.M. (2016). *En norsk filantrop, Bodil Bjørn og armenerne*. Kristiansand: Portal.
- Perminow, A.A., Eek, A.C. & Bergstøl, J. (2004). *Kulturhistorier i sentrum. Historisk museum 100 år*. Oslo: Kulturhistorisk museum / Universitetet i Oslo.
- Pickstone, J.V. (2000). *Ways of knowing. A new history of science, technology and medicine*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Rio, K. (1999). Oceania gjenoppdaget i Bergen: Reiser i Bergen Museums samlinger fra Stillehavet. *Bergen Museums Skrifter*, 3.
- Rio, K. (2002). Eksotiske gjenstander og deres museumshistorie. *Tingenes tale: Innspill til museologi*. Bergen: Bergen Museums skrifter.
- Rio, K. & Boekraad, M.D. (2019). Kolonitidens lange røtter og den samiske samlingens aktualitet i dag. *Årbok for universitetsmuseet i Bergen*, 102–120.
- Ruud, L.C. (2018). Det museale maskineri: Fremstilling av «primitive folkeslag» ved Det kongelige Fredriks universitets etnografiske samlinger. *Norsk museumstidsskrift*, 4(2), 73–93.
- Ruud, L.C. (2019). At ræpresentere de primitive folkeslag. Etnografisk kunnskap på det tidligere 1900-tall. I: G. Ween & L.C. Ruud (red.), *En trængslenes historie: En antologi om historikeren og museums mannen Yngvar Nielsen* (s. 225–250). Tromsø: Orkana.
- Sandmo, S. (2008). O var mitt Hjerte fuldt af Guds Hjertes Varme for de spedalske! I: H. Nielsens (red.), *Til jordens ender: Fortellinger om norsk misjon*. Bergen Museums skrifter, 23.
- Shetelig, K.H. & Lexow, E. (1925). *Bergen Museums Historisk-antikvariske afdeling*. Bergen.

- Siverts, H. (red.) (1978).** *Den fjerde verden. Minoritetspolitikk og praksis.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Storaas, F. (2017).** Mørkrets Hjarte. *Årbok for universitetsmuseet i Bergen.* Bergen.
- Thue, F.W. (1996).** Det Humanistiske Fagfeltets Historie. I: N. Roll Hansen, J. Goksoyr, L.M. Irgens, K.B. Helle, T.I. Bertelsen, R.K. Lie, A. Nernas, K.A. Selvig, F. Thue, S. Bagge & K.H. Teigen, *Universitetet i Bergens historie.* Bind II (434–581). Universitetet i Bergen.
- Tromholt, S. (1885).** *Under Nordlysets Straaler. Skildringer fra Lappernes Land.* København: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn).
- Vorren, Ø. (1972).** *Museum og universitet. Jubileumsskrift til Tromsø museum 1872–1972.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Wankel, I. (2008).** *Kulturarvkonflikter. En kvalitativ analyse av praksis i tilbakeførings spørsmål* (Masteroppgave). Oslo: Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.
- Wolukau-Wanambwa, E. (2020).** Kongo-Vitrinen: Hvordan Kolonialismen er representert ved Universitetsmuseet i Bergen. I: M. Tveit (red.), *Maske spillet i Kongo. Hvordan løslatelsen av to leiesoldater ble et nasjonalt anliggende* (s. 132–147). Oslo: Frekk forlag.
- Østby, J.B. (2002).** Utlån og avhending av materiale fra norske museumssamlinger. *Nordisk museologi*, 2, 42–48.
- Ågotnes, H.-J. (2012).** Museet som kunnskapsarena. I: A. Maurstad & M.A. Hauan (red.), *Museologi på norsk: Universitetsmuseenes gjøren* (s. 209–230). Bergen: Fagbokforlaget.